

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

4^ο διεθνές επιστημονικό συνέδριο

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ:

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Αθήνα, 10-11 Νοεμβρίου 2011

Οι συνέπειες της οικιακής εργασίας στις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις των μεταναστριών: Η περίπτωση των Ουκρανών οικιακών εργατριών στην Αθήνα

Νικόλαος Ξυπολυτάς

Υπ. Διδάκτωρ, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη: Η εισήγηση επικεντρώνεται στην ανάλυση των επιπτώσεων της οικιακής εργασίας πάνω στις οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις των εσωτερικών οικιακών εργατριών. Με γνώμονα τις κλασικές κοινωνιολογικές μελέτες αλλά την πιο πρόσφατη ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία αναφορικά με τις κοινωνικές και οικογενειακές σχέσεις, υποστηρίζεται ότι οι μετανάστριες οικιακές εργάτριες έρχονται αντιμέτωπες με δύο ταυτόχρονες και οδυνηρές διαδικασίες. Από τη μία, λόγω της μετανάστευσης και της εργασίας τους, απομακρύνονται από τις υποστηρικτικές, οικογενειακές και κοινοτικές σχέσεις που είχαν στη χώρα υποδοχής. Από την άλλη, λόγω της οικιακής εργασίας σπρώχνονται σε επαφές ή δίκτυα που και αδυνατούν να παρέχουν στήριξη στις μετανάστριες και κυρίως ταυτίζουν τις μετανάστριες με το χαμηλό κοινωνικό κύρος που είναι αποτέλεσμα της υπηρετικής εργασίας. Εξετάζοντας την περίπτωση των Ουκρανών εσωτερικών οικιακών εργατριών, η εισήγηση επικεντρώνεται στους εξής άξονες:

- Οικογενειακές σχέσεις
- Σχέσεις αλληλεγγύης
- Σχέσεις με εργοδότες

Η παρουσίαση αυτή έχει ως σκοπό να αναδείξει τις συνέπειες της εσωτερικής οικιακής εργασίας επάνω στις οικογενειακές σχέσεις και τις σχέσεις αλληλεγγύης των μεταναστριών από την Ουκρανία. Η αναζήτηση αυτή εντάσσεται στα πλαίσια μιας γενικότερης κοινωνιολογικής προβληματικής σχετικά με τις συνέπειες της εργασίας επάνω στους εργαζομένους. Στην απόπειρα των επιστημόνων να εξετάσουν το συγκεκριμένο ζήτημα, η μελέτη των επαγγελματιών χαμηλού κύρους υπήρξε στοιχείο κεντρικής σημασίας και απασχόλησε έντονα τις κοινωνιολογικές έρευνες από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα καθώς και καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου}. Πιο συγκεκριμένα τώρα, η μελέτη της υπηρετικής εργασίας αποτέλεσε σταθερό ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων κατά την ίδια μακρά χρονική περίοδο. Η οικιακή εργασία των υπηρετριών και υπηρετών προσεγγίστηκε διαχρονικά ως ένας τύπος επαγγέλματος που σχετίζεται με μια σειρά από παράγοντες όπως η δουλεία, η φεουδαρχία, τα κατάλοιπά της, η φυλή και πιο πρόσφατα, το φύλο ή η υπονόμηση εργασιακών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην Ελλάδα τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και στις αρχές του 21^{ου} η εσωτερική οικιακή εργασία των μεταναστριών χαρακτηρίζεται από μια αδυναμία των γυναικών αυτών να απεγκλωβιστούν από την εργασία τους και ταυτόχρονα από τη διαμόρφωση νέων ταυτοτήτων που έχουν να κάνουν με τη φροντίδα και την υποτέλεια. Αυτά τα χαρακτηριστικά της εσωτερικής οικιακής εργασίας προσεγγίζονται μέσα από τις συνέπειες του συγκεκριμένου επαγγέλματος επάνω στις οικογενειακές σχέσεις αλλά και τις σχέσεις αλληλεγγύης των μεταναστριών από την Ουκρανία.

Οι οικογενειακές σχέσεις των οικιακών εργατριών επηρεάζονται καθοριστικά από το συγκεκριμένο επάγγελμα. Η ενασχόληση των μεταναστριών με την οικιακή εργασία τις φέρνει σε επαφή με δύο διαδικασίες. Από τη μία πλευρά, έχουμε την απομάκρυνση των γυναικών αυτών από οικογενειακά και κοινοτικά δίκτυα στήριξης στη χώρα προέλευσης. Από την άλλη, η εσωτερική οικιακή εργασία οδηγεί στην ανάπτυξη ψευδο-οικογενειακών σχέσεων με τους εργοδότες της μετανάστριας. Η ανάπτυξη των σχέσεων αυτών είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της διαδικασίας παραγωγής της εσωτερικής οικιακής εργασίας. Με άλλα λόγια, οι ψευδο-οικογενειακές αυτές σχέσεις διαμορφώνονται μέσα από τα καθημερινά καθήκοντα της οικιακής εργάτριας.

Εξετάζοντας ποια είναι τα καθήκοντα αυτά, βλέπει κανείς τρεις βασικές κατηγορίες. *Πρώτον*, γενικά οικοκυρικά καθήκοντα, όπως μαγείρεμα, πλύσιμο,

σιδέρωμα κτλ. *Δεύτερον*, καθήκοντα που αφορούν τη φροντίδα μικρών παιδιών και *τρίτον*, τη φροντίδα ηλικιωμένων. Ωστόσο, ίσως η πιο σημαντική κοινωνιολογική διάσταση έχει να κάνει με το πώς κατανοούνται τα καθήκοντα αυτά από τις ίδιες τις οικιακές εργάτριες. Η επιτυχής ολοκλήρωση αυτών των εργασιακών υποχρεώσεων μιας οικιακής εργάτριας διαμεσολαβείται από την εκτέλεση συγκινησιακής εργασίας, κατά την οποία ο εργάτης έχει μια έντονη προσωπική και συναισθηματική σχέση με το αντικείμενο εργασίας του. Στην περίπτωση της εσωτερικής οικιακής εργασίας κάθε μια από τις τρεις κατηγορίες καθηκόντων μετατρέπουν την εργασία σε θέμα προσωπικής συμπεριφοράς με αποτέλεσμα η εργάτρια να ταυτίζεται με οικογενειακής φύσεως ρόλους και συναισθήματα. Πιο συγκεκριμένα,

1. Η φροντίδα του νοικοκυριού γίνεται κατανοητή ως προέκταση καθηκόντων της νοικοκυράς. Για παράδειγμα, η Γκαλίνα, 47 ετών από το Ιλβίβ υποστηρίζει τα ακόλουθα.

«Ας πούμε Δευτέρα, εγώ το έκανα από μόνη μου το πρόγραμμα, την Δευτέρα κάνω γενική στην κουζίνα. Τρίτη υπνοδωμάτιο των κυριών μου. Τετάρτη δωμάτιο ενός παιδιού. Πέμπτη το άλλο. Γενική. Τα παράθυρα, όλα, ξεσκόνισμα, βγάζω όλα τα βιβλία. Και την Παρασκευή το σαλόνι... Αλλά ένα δωμάτιο καθαρίζω πολύ καλά, γενική. Παντού, περνάω παντού γρήγορα, γρήγορα. Αλλά ένα δωμάτιο πρέπει να είναι πολύ καθαρισμένο, γιατί μου αρέσει αυτό. Αλλά όχι μόνο να κάνω ένα δωμάτιο και τα άλλα να τα αφήνω, όχι».

Αυτό που τονίζει η Γκαλίνα είναι ότι το πρόγραμμα της εργασίας της καθορίζεται όχι από κάποια εργασιακή υποχρέωση αλλά από τη δική της κατανόηση για το τι αποτελεί σωστό τρόπο συντήρησης ενός νοικοκυριού.

2. Η φροντίδα προς τα παιδιά γίνεται κατανοητή ως μητρικό καθήκον. Η Μαρία, 57 ετών από το Ιβάνο-Φρανκόσκ περιγράφει τη σχέση της με το παιδί το οποίο φρόντιζε.

«Μου έλεγε (η μικρή) άμα έφευγε η μαμά, μου λέει η Μαργαρίτα «Μαρία, τώρα που δεν είναι εδώ η μαμά να σε φωνάζω μαμά». Αλλά άμα η μαμά θα έρθει δεν θα σε φωνάζω. Λέω μπράβο. Είχε ξαπλώσει για ύπνο, εγώ έκανα σταυρό και τη φίλησα στο πρόσωπο

και ήτανε πολύ χαρούμενη. Και κάποιες στιγμές, όχι συνέχεια αλλά κάποιες στιγμές μου έλεγε ζάπλωσε μαζί μου. Εγώ ήθελα πολύ να ζαπλώνω μαζί της».

Σε αυτό το σημείο γίνονται εμφανείς οι έντονες δεσμεύσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις εργάτριες και στα παιδιά που φροντίζουν. Δεσμεύσεις που σε ένα βαθμό ίσως να λειτουργούν και ως μια προσπάθεια πλήρωσης του κενού που αφήνει στην εργάτρια η απομάκρυνση από τα δικά της παιδιά.

3. Η Φροντίδα ηλικιωμένων γίνεται κατανοητή ως καθήκον των νεότερων απέναντι στους γεροντότερους. Η Λιουντμίλλα, 57 ετών από το Ιλβίβ τονίζει,

«Φροντίζω την κυρία. Το πρωί πρέπει να δώσεις και τα χάπια. Όταν ξυπνάω το πρωί, της τα δίνω, την αλλάζω, γιατί τώρα έχει πρόβλημα ... δεν είναι πολύ καλά...Και όμως για να αισθάνεται λιγάκι ότι είναι ζωντανή, ότι δεν άλλαξε τίποτα, ότι είναι γυναίκα, τη φροντίζω. Το πρώτο πράγμα που κάνω είναι τα μαλλιά της. Τα φτιάχνω τα νύχια, είναι σαν κούκλα. Κοιμάται, δεν θέλω να την ξυπνήσω για να την δείτε και της αρέσει και τη φροντίζω έτσι. Και κάνω μπάνιο την κυρία...Οπωσδήποτε δύο φορές την ημέρα, πρωί και βράδυ...Μετά μαγειρεύω, ψωνίζω, όλα αυτά. Τώρα είμαι στο σπίτι δεν μπορώ να πω σαν υπηρέτρια, είμαι σαν άνθρωπος της οικογένειάς της».

Στο τελευταίο αυτό απόσπασμα βλέπει κανείς πέρα από τις έντονες σχέσεις που αναπτύσσονται, τη σημασία της οικειότητας και σαν έναν τρόπο αποφυγής του στίγματος της υπηρετικής εργασίας.

Μέσα από τις 3 αυτές διαστάσεις βλέπει κανείς πως ερμηνεύονται τα εργασιακά καθήκοντα από τις ίδιες τις οικιακές εργάτριες και τον τρόπο που η ερμηνεία αυτή οδηγεί σε μια σύγχυση των ορίων ανάμεσα στη μισθωτή και τη μη μισθωτή εργασία.

Αναφορικά με τις σχέσεις αλληλεγγύης που αναπτύσσονται στα πλαίσια της οικιακής εργασίας, αυτό που παρατηρήθηκε από την έρευνα είναι ότι οι οικιακές εργάτριες συναναστρέφονται σχεδόν αποκλειστικά με συντοπίτισσες που εργάζονται στο ίδιο επάγγελμα. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη φύση της εσωτερικής οικιακής εργασίας, καθώς στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι μετανάστριες βγαίνουν από το σπίτι που εργάζονται μια φορά την εβδομάδα, συνήθως την Κυριακή, για το εβδομαδιαίο ρεπό τους. Την ημέρα αυτή συνήθως επισκέπτονται την

εκκλησία, κάτι που για αρκετές γυναίκες αποτελεί μια συνέχιση του τρόπου ζωής που είχαν στην Ουκρανία. Οι σχέσεις που αναπτύσσουν οι οικιακές εργάτριες με τις συντοπίτισσές τους μπορούν να τοποθετηθούν σε ένα ιδιότυπο συνεχές με σχέσεις στήριξης στην μια άκρη και σχέσεις εκμετάλλευσης στην άλλη.

Οι σχέσεις στήριξης των γυναικών πρέπει να γίνει κατανοητό ότι λαμβάνουν χώρα σε ένα αρκετά περιοριστικό πλαίσιο που δημιουργείται από την οικιακή εργασία. Οι δυνατότητες των γυναικών για παροχή οικονομικής βοήθειας για παράδειγμα είναι αρκετά περιορισμένες. Όταν προκύψει ένα τέτοιο ζήτημα, η παροχή βοήθειας συμβαίνει μέσα από την Ουκρανική Εκκλησία. Η Οξάνα 53 χρονών από το Ιλβίβ εξηγεί

Στην εκκλησία, όταν κάποιος έχει κάποιο πρόβλημα, αν κάποιος πρέπει να πάει στην Ουκρανία μαζεύουμε λεφτά να του βγάλουμε εισιτήριο, ή αν χρειάζεται να πάει (για) κάποια εγχείρηση ή κάτι άλλο, δεν έχει δουλειά ή αρχίζει να τρελαίνεται.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι προβλήματα ψυχικής υγείας στις οικιακές εργάτριες εμφανίζονται όλο και πιο συχνά και ότι αυτό στο μέλλον μπορεί να αποτελέσει ένα αρκετά σημαντικό πρόβλημα.

Ωστόσο, υπάρχουν άλλες μορφές στήριξης που συμβαίνουν πολύ πιο συχνά και έχουν ιδιαίτερη σημασία για τις οικιακές εργάτριες. Η πιο απλή αφορά την ψυχολογική στήριξη μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας ανάμεσα στις οικιακές εργάτριες. Η Λιούμπα, 45 ετών από το Τερνόπολ εξηγεί

Κάποια φορά με παίρνει τηλέφωνο κάποια φίλη και λέει: ξέρεις, σήμερα είναι τόσο δύσκολα μέσα μου, δεν ξέρω τι να κάνω. Αρχίζουμε κάποια κουβέντα κλπ, και εντάξει. Και όσο μπορούμε.

Η πλέον συνηθισμένη μορφή στήριξης ανάμεσα στις μετανάστριες αφορά το κυριακάτικο ρεπό και τις συζητήσεις των οικιακών εργατριών μεταξύ τους.

Η Λιούμπα 52 χρονών από το Τερνόπολ τονίζει

Συζητάμε τα προβλήματα για τα παιδιά, για την οικογένεια και για τη δουλειά βέβαια. Όποιος έχει κάποιο πρόβλημα, δηλαδή και για χαρά και για προβλήματα, για όλα αυτά μιλάμε. Τίποτα άλλο. Ο καθένας όταν μαζευόμαστε, γιατί καθόμαστε μόνοι μας, ο καθένας θέλει να βγάλει από μέσα του κάποια πράγματα και ο καθένας βγάζει έξω τα

δικά του, έτσι αισθανόμαστε καλύτερα...Της εβδομάδας δηλαδή...και για μια βδομάδα πάλι παίρνουμε αυτό το οξυγόνο.

πέρα από τις σχέσεις στήριξης που βλέπουμε στο παραπάνω απόσπασμα, η παρομοίωση του ρεπό με το οξυγόνο, δείχνει και τον καταπιεστικό χαρακτήρα της εσωτερικής οικιακής εργασίας.

Ωστόσο, οι σχέσεις στήριξης δεν είναι οι μόνες που διαμορφώνονται μέσα από το επάγγελμα. Αντιθέτως, κάτι που εμφανίστηκε πολύ έντονα κατά τη διάρκεια της έρευνας είναι η ύπαρξη προστριβών, η γενικευμένη καχυποψία ανάμεσα στις οικιακές εργάτριες, ακόμα και οι σχέσεις εκμετάλλευσης μεταξύ τους. Ξεκινώντας με τις σχέσεις εκμετάλλευσης παρατηρήθηκε η λεγόμενη «πώληση δουλειών» ανάμεσα στις μετανάστριες. Δηλαδή, μια γυναίκα συστήνει μια συντοπίτισσά της σε μια εργοδότη και παίρνει ένα ποσό από τον πρώτο μισθό της γυναίκας που θα πιάσει δουλειά. Τα ποσά αυτά ποικίλουν. Μπορεί να είναι το σύνολο του πρώτου μισθού, το 50%, ένα ποσό της τάξης των 50€. Σταδιακά, η πρακτική απαίτησης χρημάτων φαίνεται να ατονεί και τη θέση της παίρνει ένα «προβλεπόμενο» δώρο, όπως μια κολόνια ή ένα φόρεμα. Η Βαλεντίνα, 45 ετών από το Τσερναφτσιό διηγείται τα ακόλουθα.

Τότε που ήταν και η αδερφή μου εδώ πέρα, βρήκαμε μια δουλειά τότε με ένα παιδάκι. Δούλευε εκεί και πέρα μια γυναίκα...και λέει, κοίταξε, εγώ θέλω να φύγω από αυτή τη δουλειά, δεν θα γυρίσω αλλά στην κυρία δεν το λέω επειδή δεν θέλει να με αφήσει να φύγω καθόλου και της λέω ότι πάω στην Ουκρανία για δύο εβδομάδες και θα γυρίσω πίσω, αλλά δεν θα γυρίσω, να είσαι σίγουρη ότι δεν θα γυρίσω. Τότε πληρώσαμε τότε στην κοπέλα, τώρα δεν θυμάμαι πόσα πληρώσαμε... 90 ευρώ νομίζω πληρώσαμε τότε.

Το δεύτερο ζήτημα αναφορικά με τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στις οικιακές εργάτριες αφορά την καχυποψία που εκφράστηκε σε πολλές συνεντεύξεις. Η Γκαλίνα 45 ετών από το Ιβάνο-Φρανκόσκ εξηγεί.

Έχω φίλες εδώ από την Ουκρανία...αλλά όχι μεγάλη, δεν μαζεύω μεγάλη παρέα με πολλές φιλενάδες. Αυτό λέω...Γνωρίζω πολλές γυναίκες αλλά δεν μου αρέσει όπως υπάρχουν γυναίκες που ρωτάνε πού δουλεύεις, πόσα λεφτά παίρνεις; Δεν μου αρέσει να κάνω τέτοιες ερωτήσεις και για ποιο πράγμα να μιλήσω με άλλες; Ζηλεύουν. Υπάρχουν πολλές που ζηλεύουν.

Αυτό που προκύπτει από τα παραπάνω αποσπάσματα είναι ότι μέσω της επαφής με την εσωτερική οικιακή εργασία διαρρηγνύονται οι σχέσεις αλληλεγγύης και αναπτύσσονται έντονες ατομικιστικές αντιλήψεις που ουσιαστικά επιτείνουν την ευάλωτη φύση της εργάτριας, καθώς την απομονώνουν από κοινωνικά δίκτυα στήριξης. Η ένταξη στο συγκεκριμένο επάγγελμα φαίνεται να δημιουργεί αντιλήψεις που θέλουν τη στήριξη και την κοινωνική προστασία να αποτελούν μέρος της σχέσης του εργαζόμενου με τον εργοδότη και όχι κάποιες κοινωνικές διαδικασίες που πραγματοποιούνται μέσα από εργασιακές ή και άλλης φύσεως συλλογικότητες.

Ιδιαίτερη σημασία όμως έχει και το γεγονός ότι τόσο οι σχέσεις εκμετάλλευσης όσο και οι σχέσεις στήριξης έχουν ως κοινό παρανομαστή την οικιακή εργασία. Δημιουργείται με άλλα λόγια ένας μικρόκοσμος οικιακής εργασίας στον οποίον ζουν οι μετανάστριες. Η καθημερινή βιωμένη εμπειρία των γυναικών αυτών είναι ένας κόσμος όπου σχεδόν τα πάντα περιφέρονται γύρω από την οικιακή εργασία, και βοηθά την ταύτιση των μεταναστριών με το υπηρετικό αυτό επάγγελμα.

Το τελευταίο ζήτημα που θα μας απασχολήσει, είναι η ανάπτυξη προτύπων στις οικιακές εργάτριες. Σε αντίθεση με όσα υποστηρίζονται από νεοφιλελεύθερες φεμινιστικές προσεγγίσεις περί χειραφέτησης των μεταναστριών μέσω της εμπειρίας τους στην οικιακή εργασία, αυτό που δείχνει η διεθνής και ελληνική ερευνητική εμπειρία είναι κάτι το τελείως διαφορετικό. Αυτό που εμφανίζεται στη βιβλιογραφία είναι η αναβίωση πατριαρχικών προτύπων στις μετανάστριες αλλά και στην κοινωνία της χώρας υποδοχής. Πρόκειται για πρότυπα που αφορούν τη θέση της γυναίκας στον οικιακό χώρο και την ταύτισή της με την υπηρετική εργασία. Μάλιστα, κάτι που έχει εξαιρετική σημασία είναι ότι οι μετανάστριες ιδιαίτερα από την Ανατολική Ευρώπη έρχονται με πολιτισμικά στοιχεία που δεν ταυτίζουν την γυναίκα με τον οικιακό χώρο. Αντιθέτως, οι γυναίκες αυτές είχαν επαφή με τη μισθωτή εργασία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα μερικών από τις μελέτες που αναδεικνύουν το συγκεκριμένο ζήτημα είναι αυτές της Abadan – Unat για τις μετανάστριες από την Τουρκία που εργάζονταν στην Ολλανδία. Ή της Morokvasic για τις γυναίκες από τη Γιουγκοσλαβία που ζούσαν και εργάζονταν στην Αγγλία. Ή των Ψημμένου και Σκαμνάκη για τις Αλβανίδες και Ουκρανές οικιακές εργάτριες και της Βασιλικού για τις γυναίκες από την Ανατολική Ευρώπη. Άρα, φαίνεται πως τα θεωρητικά δίπολα, τα οποία κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιήσει κάποιοι αναλυτές, όπως χώρα προέλευσης είναι το παραδοσιακό, οπισθοδρομικό / χώρα υποδοχής είναι το μοντέρνο, η πηγή

χειραφέτησης. Αυτά τα δίπολα φαίνεται μάλλον να μην ισχύουν τόσο και περισσότερο να πρόκειται για κάποιες θεωρητικές υπεραπλουστεύσεις, που σίγουρα δεν βοηθούν ιδιαίτερα για την κατανόηση του φαινομένου της οικιακής εργασίας και των σημαντικότερων συνεπειών αυτής. Γιατί τα δίπολα φαίνεται να έχουν σαν σκοπό την πολιτισμική στοχοποίηση των χωρών προέλευσης. Με άλλα λόγια παρατηρείται μια αγιοποίηση της δήθεν προόδου απέναντι στη δήθεν παράδοση ή οπισθοδρόμηση, που πρεσβεύει η χώρα προέλευσης. Αν δεν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε στην καλύτερη περίπτωση τα δίπολα αυτά δρουν ως ευσεβείς πόθοι. Πολύ απλά, «θα θέλαμε οι μετανάστριες να χειραφετούνται μέσω της εργασίας τους». Αλλά όπως τόνισε ο Άγγλος κοινωνιολόγος της εργασίας Richard Brown, πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί γιατί *«οι ευσεβείς πόθοι είναι ένας πάρα πολύ δόκιμος τρόπος σκέψης αλλά είναι μια πολύ κακή βάση για επιστημονικές αναλύσεις και γενικεύσεις»*.

Συνοψίζοντας, από τη μελέτη της εσωτερικής οικιακής εργασίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, προκύπτει πως οι μετανάστριες φαίνεται να εγκλωβίζονται στο συγκεκριμένο επάγγελμα. Οι παράγοντες που οδηγούν σε αυτό είναι αρκετοί και διαφορετικοί. Η συγκεκριμένη παρουσίαση επικεντρώθηκε σε δύο. Πρώτον, μέσα από την ανάπτυξη έντονων σχέσεων οικειότητας με τις εργοδοτικές οικογένειες. Οι σχέσεις αυτές ίσως να αναπληρώνουν τα κενά που άφησε η απομάκρυνση από την οικογένεια στη χώρα προέλευσης. Το σίγουρο είναι ότι δημιουργούν έντονες δεσμεύσεις και συγχέουν τα όρια μισθωτής και μη μισθωτής εργασίας. Ο δεύτερος παράγοντας εγκλωβισμού έχει να κάνει με τις κοινωνικές σχέσεις των οικιακών εργατριών. Τόσο οι σχέσεις στήριξης όσο και οι σχέσεις εκμετάλλευσης φαίνεται να αφορούν αποκλειστικά και μόνο το ζήτημα της εργασίας. Αυτό το στενό πλαίσιο αναφοράς εμφανίζεται να δημιουργεί ένα μικρόκοσμο οικιακής εργασίας, ο οποίος συμβάλλει στην ταύτιση των μεταναστριών με το επάγγελμά τους.